

TOMÁŠ KNOZ

Liechtensteinové, Morava a Valtice v 1. polovině 17. století (Základní obrysy problematiky)

Úvodem

Vztah rodu Liechtensteinů k Moravě a Valticím je typickým případem, kterak takzvané regionální či dokonce lokální dějiny mohou být zároveň dějinami „velkými“, resp. dějinami evropskými. Nazíráno čistě z pozic neutrální historiografie, rodu Liechtensteinů k úrodným vinorodým oblastem při moravsko - rakouské hranici s rezidencemi v Lednici a ve Valticích neskončil ani po koupi panství Vaduz a Schellenberg ve druhé polovině 18. století. Neskončil ani po roce 1945, kdy na základě zákonných opatření byli příslušníci rodu nuceni Moravu a Valtice opustit.

Liechtensteinové jsou přítomni v prostoru mezi Rakousy a Moravou od středověku. Již tehdy propojovaly dvorskou a regionální rovinu. O jejich předchůdcích v roli babenberských ministeriálů prameny hovoří už v 11. století, kdy na straně Jindřicha IV. zasáhli do bojů o investituru. Prvním Liechtensteinem známým pod tímto jménem byl Hugo z Liechtensteina-Petronellu, který získal majetky v oblasti kolem řeky Zava. V polovině 13. století byly hlavními državami Jindřicha z Liechtensteina vsi Hauskirchen, Hausbrunn, Altkiechtenwarth a Neuliechtenwarth. Ve stejné době, díky podpoře Přemysla Otakara II., získali Liechtensteinové na moravské straně hranice ves Mikulov. Tím se roku 1251 natrvalo zařadili mezi moravskou šlechtu. Později se toto jejich „rozkročení“ rozšířilo i na další země - Čechy, Slezsko a Uhry. Během 15. století se Liechtensteinové účastnili všech významných bojů a jejich državy na pomezí Rakous, Moravy a Uher se ukázaly jako strategické. Stali se politickými spojenci Habsburků a nejednou zastávali v jejich službách vysoké dvorské a vojenské funkce. Udrželi si však i určitou svrchovanost, opírající se především o přijetí reformačních myšlenek a o ekonomickou sílu stále se rozšiřujících statků.

Karel z Liechtensteina zosobnil v první polovině 17. století určitý přelom v dějinách střední Evropy i přelom v dějinách svého rodu. On sám se stal slezským knížetem na Opavsku a Krnovsku a další příslušníci rodu se snažili založit knížectví i na jižní Moravě. V této době se rozhodlo také o tom, že se Valtice napříště stanou rezidencí liechtensteinské primogenitury. Roku 1621 na rozdíl od Slavaty a Martinice neváhal předsedat exekuci na Staroměstském náměstí a o rok později zvítězil nad kardinálem Dietrichsteinem v nevypsané válce o český místodržitelství. Opět se tak posílilo spojení Liechtensteinů s Habsburky a zároveň i faktická nezávislost na nich, jež se projevila např. jistou distancí místodržitelova syna Karla Eusebia od vídeňského dvora. Liechtensteinové ovšem působili ve vysoké politice i v následujících generacích. Anton Florian byl na počátku 18. století diplomatem a posléze nejvyšším hofmistrem arcivévodky Karla, pozdějšího císaře Karla VI. Vedle toho Jan Adam z Liechtensteina získal na přelomu 17. a 18. století panství Vaduz a Schellenberg, což se podstatně později mělo stát odrazovým můstkem k přenesení základny liechtensteinské moci z hranice rakousko-moravské na hranici rakousko-švýcarskou.

Období 19. století nazývají historikové epochou modernizace v liechtensteinských dějinách, popř. dobou přizpůsobování rodu novým poměrům, založeným na měšťanské společnosti. Vídeňský kongres a vznik Německého spolku měl za následek uznání suverenity Knížectví Liechtenstein, jež se tak stalo moderním státem. Roku 1818 a znovu 1862 a 1893 bylo postaveno na ústavní základnu. Ve

stejně době si ovšem Liechtensteinové všímali i svých moravských a rakouských držav. Nejlépe o tom svědčí monumentální neogotická přestavba lednického zámku. Představitelé vedlejších linií navíc po celé uvedené období aktivně vystupovali ve službách Habsburků a Rakouského císařství. Do tohoto vývoje výrazným způsobem zasáhl zlom roku 1918. Alpské Liechtensteinsko si zachovalo nezávislost, v nástupnických státech se liechtensteinové ovšem ocitli ve zcela nové roli. Tato skutečnost předznamenala i dějiny Liechtensteinů ve 20. století, včetně konfiskace na československém území roku 1945.

Bylo by samozřejmě poněkud problematické pokusit se vyzdvihnout některé z uváděných konkrétních období z několika stovek let trvajících působení Liechtensteinů ve střední Evropě a označit je za nejvýznamnější. Přesto však stojí za obzvláštní pozornost proměna, která v rodu Liechtensteinů proběhla během první poloviny 17. století a která ze sice důležitého, nicméně od jiných šlechtických rodin příliš se neodlišujícího rodu, učinila knížecí dynastii prvořadého významu. Vnímání tohoto období v liechtensteinských dějinách jako mimořádného (v pozitivním i negativním smyslu) zdaleka není pouze výsledkem bádání současné historiografie. Projevuje se prakticky již v soudobých pramenech pobělohorské éry a provází liechtensteinské téma i v následujících staletích.

V Moravském zemském archivu, ve fondu Rodinný archiv Berchtoldů, se nachází nedatovaný materiál (s největší pravděpodobností lze ale jeho původ hledat v 19. století), jenž je svého druhu pamfletem namířeným proti dvěma šlechtickým rodinám, žijícím na Moravě - Dietrichsteinům a Liechtensteinům. Materiál se skládá ze dvou částí: z ne příliš kvalitního popisu Konfiskačního protokolu z roku 1623 a z básně, opěvující hrdinství českých stavů v bitvě na Bílé hoře. Dietrichsteinům a Liechtensteinům se zde vyčítá, že přispěli k porážce českého stavovství a pomohli do země importovat habsburský císařský absolutismus. Zároveň se jim má za zlé, že zneužili složité situace ke svému vlastnímu obohacení.

Sledujeme-li současnou produkci české historiografie i historizující žurnalistiky na téma „Liechtensteinové a Bílá hora“, zjišťujeme, že se od doby vzniku zmiňovaného pamfletu a tedy i od doby konstituování moderního českého nacionalismu zase až tak mnoho nezměnilo. Stále se uplatňuje názor, že právě období kolem českého stavovského povstání a bitvy na Bílé hoře, popř. půlstoletí po ní, je pro řešení dějin rodu Liechtensteinů klíčové. Co se ale výrazně změnilo, je vnesení motivů „češství“ a „němectví“, resp. „liechtensteinství“ do celé problematiky. Cílem tohoto příspěvku samozřejmě není a ani nemůže být vyřešení celého složitého problému „Liechtensteinové, české země a Valtice v 17. století“. Půjde pouze o pokus o vytýčení a nastínění základních témat, jež by při bádání o historické úloze Liechtensteinů měly být brány v úvahu.

Téma první - tradice a proměna

Hovoří-li se o moravské šlechtě kolem roku 1620, opakovaně bývá zdůrazňována starobylost jedněch rodů a naopak absence se zemí spjaté tradice u šlechty nově příchozí. Na to, že takovéto vidění neodpovídá skutečnosti, již poukázalo větší množství historiků, například Josef Válka v práci „Česká společnost v 15. až 18. století“. Po roce 1620 přišlo do Čech a na Moravu poměrně mnoho šlechtických rodin z nečeského prostředí. Těmto osobám primárně udílel inkolát panovník a nepodléhaly tedy komplikovanému stavovskému řízení v tom smyslu, jak jej známe z předbělohorského období. Týkalo se to osob typu Collalta, Schaumburga, Gallase, Picollominiho a mnohých dalších. Netýkalo se to ale těch šlechticů, kteří přišli do střední Evropy a mnohdy i do Čech nebo na Moravu ještě před Bílou horou. Rakouští Habsburkové po zisku římské koruny i koruny české centralizovali svou moc do Vídně (či za Rudolfa II. do Prahy). Zvali na svůj dvůr cizince, a to nejen jako vědce a alchymisty (jak bývá s oblibou opakovaně zdůrazňováno), nýbrž především jako

úředníky, zastupující u dvora zpravidla správu těch zemí, ze kterých pocházeli. Zde lze pro příklad jmenovat Dietrichsteiny, Althanny, Schwarzenbergy, Forgáče, Serényie či Oppersdorfy.

Jak vyplývá i z úvodních řádků, Liechtensteinové nepatřili ani k jedné z generací šlechty, přicházejících do českých zemí v době prvních sto třiceti let habsburské vlády. Jak bylo uvedeno, na jižní Moravě se usídlili v polovině 13. století, když Přemysl Otakar II. postoupil Jindřichovi z Liechtensteina ves Mikulov. O historii působení Liechtensteinů na jižní Moravě bylo v literatuře podáno několik svědectví. Již Bartoloměj Paprocký píše, že jsou „erbu a rodu velice starožitného“ a že „jsou častokráte k mnohým pilným věcem králův českých a markrabatův moravských potřebování bývali“. V poslední době popsal problematiku Thomas Winkelbauer ve sborníku „Kultury na hranici“. Liechtensteinové v průběhu let své moravské statky získávali i ztráceli. Svůj nejstarší moravský statek Mikulov poprvé ztratili v konfiskacích Albrechta III. Habsburského roku 1394. Posléze jej získali zpět, aby o něj natrvalo přišli roku 1560 ve prospěch Kereczenyů a posléze Dietrichsteinů. Moravskou Lednici, představující protějšek k dolnorakouským Valticím, provázely podobné osudy. Liechtensteinové ji po letech získali zpět roku 1575 za své služby pro císaře Maxmiliána II. Tradiční součástí liechtensteinských držav byly i Valtice, které historicky byly hlavní rezidencí dolnorakouské části liechtensteinských držav a teprve roku 1919 byly připojeny k moravské části tehdejšího Československa. S Moravou ovšem měly Valtice přímou souvislost po celá dlouhá století. Také valtického panství se týkaly nejrůznější změny ve formě držby ze strany Liechtensteinů. Získávány byly „po etapách“ během 14. století. Po jistou dobu byly pouze lénem, aby se roku 1408 opět staly liechtensteinským alodem. V době husitských válek byly dokonce nakrátko svým držitelům zcela odňaty, a to „via facti“ vojenskou mocí husitů. Během raného novověku se rodová držba Valtic stabilizovala. Roku 1606 je v osobě Karla z Liechtensteina získal představitel hlavní linie rodu a zároveň se staly nejdůležitější součástí rodového fideikomisu.

Vztah k Moravě měl ovšem i jiné stránky. V klíčovém okamžiku na počátku 17. století Karel z Liechtensteina ani v nejmenším nesdílel problémy svého vrstevníka Františka z Dietrichsteina. Ten se musel učit češtinu i základy moravského zemského práva, aby vůbec mohl být na Moravě politicky činný. Liechtensteinové v této době měli za sebou více jak tři století působení na Moravě, jejich majetky byly integrální součástí země a Liechtensteinové nebyli spjati s regionální kulturou o nic méně, nežli třeba Žerotínové, Valdštejnové, Šternberkové či páni z Lipé. Sám Karel z Liechtensteina byl spolužákem Karla st. ze Žerotína na ivančické českobratrské akademii. Nejenže ovládal češtinu, ale stejně dobře se vyznal i ve struktuře moravské stavovské obce, již navíc v letech 1604-1607 „předsedal“ v úřadu moravského zemského hejtmana. Žerotín ostatně i ve dvacátých letech 17. století svého někdejšího vztahu k Liechtensteinovi dovedl výhodně využívat.

Pokud Karel z Liechtensteina nebo jeho bratři přistoupili kolem roku 1620 na svých statcích i ve svém vztahu k vládnoucí dynastii ke strukturálním proměnám, nelišili se příliš od postupů příslušníků dalších velkých českých a moravských šlechtických rodů. Po skončení bělohorského období jako kdyby se na postavení Liechtensteinů mezi moravskou a českou šlechtou změnilo jen málo. Stále patřili mezi politicky nejvíce angažované a nejvýše postavené rody v zemi, stále náleželi k rodům opírajícím se o nejrozsáhlejší pozemkový majetek. Vezmeme-li v úvahu tabulky sestavené Františkem Matějkem a nepřihlédneme-li k absolutním číslům, tak na nějakou výraznější změnu nepřijdeme. V obou případech se Karel i Maxmilián z Liechtensteina nacházejí mezi šestnácti nejbohatšími šlechtici na Moravě. Pokud se zaměříme právě na ona absolutní čísla (rozloha majetků, počty poddaných, počty a výše zastávaných úřadů), odhalíme podstatu proměny postavení Liechtensteinů. Před Bílou horou Karel z Liechtensteina vládl 3.672 poddaným, během třicetileté války počet jeho poddaných vzrostl více jak trojnásobně, takže jeho syn Karel Eusebius již spravoval 9.349 osob. U Maxmiliána to bylo v prvním případě 1.086, ve druhém případě 2.204 poddaných. Roku 1622 navíc získal inkolát v zemi Gundakar z Liechtensteina, který měl na sklonku třicetileté války 3.906 poddaných (ve všech případech jde o poddané osedlé).

Karel z Liechtensteina tedy pokračoval v politice svých předků i ve vlastní politice předbělohorského období. Spolu se svými bratry ovšem v absolutní míře využil příhodné situace a dosavadní postupy zintenzivnil. Po roce 1620 navíc osobně rozhodoval o osudu nejvyšších představitelů země. Jeho pravomoci v politické i hospodářské oblasti přitom mnohonásobně přesahovaly kompetence, jimiž disponoval několik let před stavovským povstáním ve funkci moravského zemského hejtmana. Navíc zde byla svrchovanost faktická, právně nezakotvená, opírající se o takřka absolutní důvěru císaře, který Karlu z Liechtensteina přenechával významnou část vlády nad Čechami z pozice místodržícího, nad Slezskem z pozice opavského knížete i nad Moravou a Rakousy z pozice tajného rady, předního člena stavovských obcí i velkého pozemkového pána. Zaznamenáme-li navíc, kolika poddaným Liechtensteinové po Bílé hoře vládli, uvědomíme si proměnu, jež v první polovině 17. století zasáhla do jejich dosavadní rodové tradice ve střední Evropě o to více.

Téma druhé - stavovství a absolutismus

Proměny, probíhající během první poloviny 17. století, bývají tradičně ztotožňovány s pomyslným soubojem stavovství a absolutismu. Vzájemný vztah obou systémů (pokud vůbec lze v této souvislosti o nějakých systémech hovořit) byl ale obvykle poněkud složitější. Bylo například zvykem, že šlechtici, kteří se honosili různými císařskými a královskými tituly, byli zároveň představiteli stavovských orgánů. Příkladem může být opět postava kardinála Dietrichsteina, který byl i v době, kdy se pokoušel potlačit stavovské povstání, formálním velitelem jednoho z moravských stavovských pluků.

Podobné pozice a situace se nevyhnuly ani Liechtensteinům, byť se jméno jejich rodiny mezi zemskými úředníky neobjevuje tak často, jako je tomu u některých tradičních rodů, např. Pernštejnů, Boskoviců, Zástřizlů, Kunštátů, Žerotínů. Jan z Liechtensteina v letech 1548-1552 zastával funkci nejvyššího moravského zemského sudího, podobně jako v letech 1599-1601 Karel z Liechtensteina. Ten se vůbec dlouhodobě podílel na stavovské správě Markrabství moravského. Úřad zemského hejtmana byl podle definice historiků ústavního práva funkcí zároveň stavovskou i panovnickou: Zemský hejtman byl jmenován panovníkem a byl jeho nejvyšším zástupcem v zemi. Svolával v panovnickovu jménu zemský sněm a někdy na něm panovníka v jeho nepřítomnosti zastupoval. Zároveň byl i reprezentantem stavů. Předsedal zemskému sněmu a měl za úlohu sněm, resp. stavu reprezentovat vůči panovníkovi. Karel z Liechtensteina se ve funkci moravského zemského hejtmana politicky příliš nelišil od svých předchůdců, především Jáchyma Haugvice z Biskupic. Zastával svůj úřad v době, kdy již měl za sebou konverzi ke katolicismu a kdy mohl počítat s politickou podporou císaře. Liechtenstein svou konverzí ovšem zcela nepřestal být nábožensky tolerantní (podobně jako Haugvic), nepřestal se ani cítit být zavázán přesně písemně formulovaným zemským právem. Byl ostatně pod kontrolou stavovské obce, včetně právníků typu Karla st. ze Žerotína.

Současně se zemským hejtmanstvím zastával Liechtenstein také některé císařské dvorské funkce a byly mu udělovány některé významné tituly a práva. Na čas se stal nejvyšším hofmistrem Rudolfa II., jenž ho navíc obdařil palatinátem. Roku 1618 mu císař Matyáš propůjčil titul „Oheim“. Zasedal také v tajné radě; tedy orgánu, který již svým způsobem reprezentoval nastupující absolutismus a v němž se v daném období soustřeďovaly politicky nejvlivnější osobnosti habsburských zemí. Roku 1612 bylo jeho knížecímu domu zajištěno výsostné postavení mezi všemi domy v Rakousích a na Moravě. Do stejné kategorie náleží i Karlovo dědičné knížectví, působení při soudu povstalců a jeho funkce českého zemského hejtmana v pobělohorském období. Není náhodou, že si hejtmanská funkce zachovala formálně svůj předbělohorský ráz. Ke kontinuitě se stavovským obdobím se ostatně formálně hlásilo i Obnovené zřízení zemské.

Analogickým postupem prošli i Karlovi mladší sourozenci Maxmilián a Gundakar (poslední z nich získal statky a tituly na Moravě až po Bílé hoře). Posun nastal v tom smyslu, že oba mladší bratři Karla z Liechtensteina se již na chodu stavovských orgánů na Moravě v podstatě nepodíleli. O to intenzivněji byli spjati s politickými zájmy Habsburků. Maxmilián především na válečném poli jako arciknížecí zbrojmistr a později jako císařský nejvyšší podkoní a polní maršál. V tajné radě zasedal Gundakar. Ten podle Thomase Winkelbauera navíc císaři výrazně pomohl s centralizační politikou. Postupně byl prezidentem dvorské komory, císařským diplomatem a nejvyšším hofmistrem. Podle Winkelbauera se přitom vykonávání uvedených funkcí ani zdaleka neomezilo na formální přístup. Gundakar z Liechtensteina byl autorem celé řady reforem, bez nichž by pokus Habsburků o vytvoření absolutistického systému nebyl úspěšný.

Téma třetí - země a dvůr

Na počátku citovaný pamflet naráží na skutečnost, že se Liechtensteinové stali během první poloviny 17. století nejbohatšími velmoži v zemi a že značná část jejich pozemkového majetku pocházela z konfiskátů. Winkelbauer uvádí, že celých 41% liechtensteinského majetku z 19. století nabyli rod mezi lety 1620 a 1650. Počet jejich usedlých poddaných na Moravě měl v těchto letech vzrůst ze 4.758 na 16.156 osob. Nárůst majetku ve prospěch Liechtensteinů ovšem započal již v předbělohorském období, a to promyšlenou sňatkovou politikou. Sňatky s příslušnicemi rodu Černoohorských z Boskovic byly také součástí tehdejšího liechtensteinského souznění se zemí. Liechtensteinové tehdy k původnímu majetku v Lednici (další statky měli v Rakousích) přidělili Bučovice, Úsov, Černou Horu a Pozoříce.

Je pravda, že Liechtensteinové měli při získávání pobělohorských konfiskátů prvořadé postavení, porovnatelné snad jen s kardinálem Dietrichsteinem. Stávalo se dokonce, že Dietrichstein jako moravský zemský hejtman již přidělil konfiskované panství někomu ze zájemců, císař ale toto rozhodnutí zrušil a vydal ho některému z příslušníků rodu Liechtensteinů. Proti Liechtensteinům neměl šanci ani tak preferovaný císařský dvořan, jakým byl Adam ml. z Valdštejna, jenž usiloval o získání jihomoravského panství Moravský Krumlov, které bylo konfiskováno jeho nevlastnímu bratru Pertoldu Bohobudovi z Lipé. Místo toho se roku 1633 z Moravského Krumlova stal základ Gundakarova „knížectví Liechtenstein“. Nutno ovšem poznamenat, že podobně si počínali i jiní velmoži, kteří se zasloužili o úspěchy Ferdinanda II. a že Adam ml. z Valdštejna neuspěl ani proti Rombaldu Collaltovi při snaze získat panství Brtnici po jiném svém příbuzném, Hynkovi Brtnickém z Valdštejna. Ať tomu bylo jakkoliv, stali se konfiskacemi Liechtensteinové nejbohatší šlechtou na Moravě a ke konci 17. století představovali jejich poddaní pětinu obyvatel země.

Chtěli-li Liechtensteinové po Bílé hoře náležet k rozhodující aristokracii, nemohli se omezit pouze na budování svých venkovských panství, ale museli investovat energii i peníze také do sídel v císařském rezidenčním městě. Souviselo to s naprosto obecným jevem nového typu hierarchie ve společnosti, kdy i velmi bohatí velmoži museli působit jako profesionální byrokraté, prakticky denně vázaní na pevné místo svého úřadu, které bylo v období absolutismu zpravidla totožné s rezidencí panovníka dvora. Jelikož absolutistický panovník je chápán jako „nejvyšší úředník státu“, je aristokrat-úředník přímo orientován na jeho osobu a je zároveň i jeho dvořanem. A proto si musí vytvářet v místě panovníkovy rezidence svou rezidenci vlastní, aby v ní mohl podle modelu panovníkovy sídla nejen úřadovat, ale zároveň také reprezentovat svou osobu. Musel se stejně tak účastnit života panovníkovy „Hofstaatu“, jako budovat „Hofstaat“ vlastní.

Tento obecný trend intenzivně naplňovali i Liechtensteinové, o jejichž vídeňských sídlech podal dostatečnou informaci Helmut Lorenz v příslušné kapitole knihy „Der ganzen Welt ein Lob und Spiegel“. Liechtensteinové budovali během barokního období ve Vídni oba typy rezidenčních sídel, městský i zahradní palác (Stadtpalais Herrengasse, později Bankgasse - Gartenpalais Rossau), rovnali se tak tedy nejřednějším knížecím rodům v monarchii.

Téma čtvrté - „češství“ a „němectví“

„Češství“ a „němectví“ u Liechtensteinů je v současnosti snad jedním z nejvíce diskutovaných problémů. A to přesto, že jde o otázku zcela ahistorickou. Skutečně, před rokem 1620 hrál problém lokální tradice, resp. politického jazyka, nezanedbatelnou roli. Politický rámec této skutečnosti dostatečně jasně dokazuje případ kardinála Dietrichsteina na zemském sněmu moravském. Je velmi těžké usuzovat, nakolik je vnímání politického jazyka a politických národů předbělohorské epochy příbuzné později vzniklému cítění moderního evropského nacionalismu. Tak či onak, když byl na počátku 17. století Karel z Liechtensteina moravským zemským hejtmanem, ani zdaleka neměl problémy jako Dietrichstein. Karel z Liechtensteina měl minimálně bilingvinní rodinnou i školní výchovu a orientoval se v česky mluvících kruzích, v politice i ve společnosti.

Problém jazyka a jeho užití má přitom v 16. a 17. století poněkud jiný rozměr, nežli je tomu v současnosti. Především jazyk není u vysoké šlechty ani tak projevem národním jako v moderní době, nýbrž politickým. Projevilo se to nejen u zmíněného Dietrichsteina na prahu jeho politické kariéry či u jeho politických odpůrců z řad českých šlechticů zastoupených na moravském zemském sněmu. Zde byl jazyk prvoplánově chápán jako politický zemský a stavovský atribut. Podobně tomu bylo např. u celé skupiny šlechticů (ale i šlechticů) působících na pražském dvoře Rudolfa II., pro něž se stala španělština atributem příslušnosti k politické straně příklánějící se k habsburskému absolutismu, navenek v daném okamžiku reprezentovanému především španělskou politickou kulturou. Později byla v této úloze nahrazena francouzštinou a francouzskou kulturní orientací.

Nejen v případě Karla z Liechtensteina a dalších příslušníků jeho rodiny byla otázka jazyka problémem vlastního vymezení. Vedle toho ovšem byl u mnohých střeoevropských šlechticů konkrétní jazyk používán ve spojení s konkrétním kontextem, tématem, společenským kontaktem nebo situací. Mladí šlechtici se v této době již od raného dětství paralelně učili několik jazyků a znalosti dalších potom získávali během svých studií a kavalírských cest. Obecně latina sloužila ke komunikaci s příslušníky církve, intelektuály a vzdělanci. Němčina s panovníkem, příslušníky dvora, německým prostředím, ale i s německými luteránskými šlechtici žijícími na území Čech a Moravy. Přitom na úřední rovině českého nebo moravského zemského sněmu se před Bílou horou často jednalo „oficiální“ češtinou a teprve později začala i v tomto případě převažovat němčina. Italština (někdy paralelně s němčinou) a později více i francouzština se používala v komunikaci s uměleckým prostředím, francouzštinou (vedle latiny) oslovovali čeští bratři své kalvínské učitele v Ženevě a Basileji. Použití konkrétního jazyka navíc souviselo i se stupněm intimity sdělení. Velmi dobře to dokládá používání španělštiny v soukromé korespondenci Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a jeho manželky Polxyeny.

V případě Karlovy generace Liechtensteinů je pozoruhodnou skutečností, která relativně dlouhý věkový rozdíl, jenž je dělil od jeho mladších bratrů Maxmiliána a Gundakara, znamenal i změnu v jejich jazykovém uplatnění. Bylo to snad určeno skutečností, že oba mladší bratři knížete již nebyli tak silně ovlivněni pluralitní atmosférou předbělohorské Moravy. O Karlových mladších sourozencích se zpravidla předpokládá, že již komunikovali výhradně německy, popř. v jiných jazycích nežli v

češtině. U Gundakara uvádí Winkelbauer znalost románských jazyků - latiny, italštiny, francouzštiny a španělštiny. Česky rozuměl jen omezeně a pasivně. Tato skutečnost ovšem nebyla odvozena od nějakého individuálního rozhodnutí liechtensteinského domu. Po roce 1620 se naopak velmi rychle změnilo chápání lokálního cítění šlechty. Také v tomto případě jde o poněkud starší tendenci, navíc velmi těsně související s výše uváděnou otázkou vztahu stavovství a absolutismu či země a dvora. Slavatové, Šternberkové, Lobkovicové a mnoho dalších šlechtických rodin jsou dokladem toho, že „politické češství“ bylo po roce 1620 značně zrelativizováno a „němectví“ nebylo ani tak symbolem národnostních idejí, jako spíše habsburského absolutismu a centralismu. Právě v tomto okamžiku narůstá na významu říšské šlechtictví, resp. „panovnické šlechtictví“. Na závěr této části je nutno ještě zmínit, že ani před Bílou horou nebyla Morava jednoznačně česky hovořící. Mezi moravskou šlechtou se tehdy nacházela celá řada rakouských, slezských i uherských rodů. Někteří z nich ani česky neuměli, úřadovalo se jazykem regenta, zprávy „nahoru“ šly v jazyku vrchnosti. Je nezanedbatelné, že řada z těchto rodů musela vzhledem ke svým politickým postojům nebo vzhledem ke své konfesi zemi po roce 1620 opustit. Ani „poněmčení“ Moravy po roce 1620 tedy není jednoznačné a Liechtensteinové v něm nehrají roli, jež by je vydělovala z obecné situace.

Téma páté - protestanství a katolictví

Reformace v průběhu 16. století silně zasáhla do života celé moravské společnosti. Dotkla se zcela samozřejmě i šlechty, včetně Liechtensteinů.

Kníže Karel z Liechtensteina, stejně jako jeho bratři, zdědil po otci Hartmannovi luterskou konfesi. Bývá charakterizována jako nepřilíš vyhraněná, silně ovlivněná učením českých bratří. Nejenom, že společně s Žerotínem vystudoval na bratrské škole v Ivančicích, ale dokonce s ním absolvoval i studijní cesty do kalvínských center v západní Evropě. V jeho generaci ovšem došlo také ke konverzi rodiny ke katolictví. I v tomto ohledu tedy situace rodiny Liechtensteinů kopírovala obecný vývoj ve střední Evropě. Karel z Liechtensteina konvertoval ke katolictví roku 1599 a během následujících dvou let jej následovali i oba mladší bratři. Poté již Liechtensteinové natrvalo náleželi k základním pilířům katolického náboženství v habsburské monarchii.

Thomas Winkelbauer provedl typologizaci procesu konverzí střeoevropské šlechty a jeho průběhu v rodině Liechtensteinů. Zjistil, že ani v tomto případě Liechtensteinové příliš nevybočovali z dobových zvyklostí. Karel z Liechtensteina ani po své konverzi nikterak aktivně nevystupoval proti zaběhnutému zvyku náboženské koexistence. Je dostatek důkazů o tom, kterak Karel st. ze Žerotína reflektoval Liechtensteinovu konverzi (psal o triku jezuitů) i kterak se na něj obracel ještě v mnohem pozdější době jako k českému místodržícímu s různými žádostmi ohledně protireformace. Zcela samozřejmě očekával, že mu Liechtenstein jako přítel a bývalý souvěrec vyjde vstříc a že se nebude stavět na radikální katolické pozice.

Když Winkelbauer charakterizoval důvody konverzí, shrnul je do několika typů: „vážné“ konverze z vnitřních důvodů, konverze z vnějších z pramenů postižitelných důvodů, konverze jako výsledek delšího uvažování, konverze z náhlého rozhodnutí. Gundakara z Liechtensteina zařazuje do první, Karla i Maxmiliána do druhé skupiny. Sleduje přitom vazbu mezi jejich konverzí a majetkovými zisky či zisky úřadů. Zjišťuje, že přestupy jsou podstatně komplikovanějším procesem, než jak to bývá tradičně podáváno. V každém případě ale směřují k „jedinonáboženskému principu“, který je charakteristickým znakem absolutismu a zasahuje několik liechtensteinských generací, minimálně do osvícenství. Než se Gundakar z Liechtensteina roku 1602 rozhodl k otevřené konverzi, strávil několik let studiem teologické literatury. Karel z Liechtensteina se ještě na sklonku devadesátých let 16. století projevoval jako aktivní protestant. V polovině roku 1600 již je zmiňován jako konvertita. Zlom

zřejmě nastal někdy v druhé polovině roku 1599. V jeho případě, podobně jako v případě Maxmiliána, ovšem nejsou v této souvislosti žádné delší úvahy ani hlubší studium literatury zaznamenány. Podle Winkelbauera Karel prostě odstranil překážku stojící v cestě k nejvyšším císařským úřadům. Jeho konverze ovšem zdaleka neznamenovalo přerušení osobních kontaktů s moravskými nekatolíky. Další generace Liechtensteinů již vnitřní rozpor svých otců v takové dimenzi nepřebíraly a vyrůstaly v katolické víře.

Celá problematika konverzí a rekatolizace se neomezila pouze na vlastní osoby liechtensteinských knížat, ať již v jejich soukromém životě či ve veřejném působení. V tomto ohledu se vyznání zdá být podobným dobovým projevem jako jazyk. V podobě protireformace ovlivnila obyvatelstvo na liechtensteinských državách, včetně valtického panství. Sám Karel z Liechtensteina ještě nedlouho před vlastní konverzí důsledně dbal na vychování dětí svých poddaných v luterské víře. Již roku 1601 ale na valtickou faru nastoupil katolický farář Kryštof Andreas Fischer, který zde měl za úkol provést rekatolizaci. Po něm následoval Mikuláš Hartmann a další. Úkolem prvních katolických kněží bylo převést liechtensteinské poddané ke katolictví, což se jim skutečně dařilo, byť v prvních letech nikterak velkou rychlostí. Ještě před Bílou horou se zaměřili také na potlačení novokřtěnců, kterých bylo na jižní Moravě tradičně velké množství (ačkoliv právě na liechtensteinském panství Mikulov se roku 1526 usadili první novokřtění na Moravě a těšili se ochraně vrchnosti). Jistým vyvrcholením bylo roku 1605 založení kláštera milosrdných bratří ve Valticích. O významu jeho vzniku svědčí i skutečnost, že to byl první konvent tohoto řádu severně od Alp. Po Bílé hoře protireformační tendence ještě zesílily a na politiku svého otce navázal i Karel Eusebius z Liechtensteina. Podobnou politiku ostatně prováděl Karel z Liechtensteina i na svých dalších panstvích a prováděli ji i jeho bratři a příbuzní.

Téma šesté - renesance a baroko

Prakticky veškeré uměleckohistorické publikace, popisující přerod pozdní renesance do raného baroka na Moravě prvních desetiletí 17. století, zaznamenávají významnou úlohu Liechtensteinů. Připomeňme alespoň práce Václava Richtra, Zdeňka Kudělky, Petra Fidera, Georga Skaleckého a Friedricha Polleroše. Důvod k takové pozici rodu při zprostředkování nových kulturních a uměleckých trendů je nasnadě a vyplývá i ze skutečností, zmiňovaných v předchozích kapitolách: Liechtensteinové drželi statky především na pomezí Rakous a Moravy a měli bezprostřední přístup na habsburský dvůr. Mohli proto působit jako jeden z mezičlánků při postupování kulturních a uměleckých proměn z jihu na sever, z Itálie do středu Evropy a ode dvora do významných měst i na šlechtická sídla. Když se po roce 1600 rozšířila přes Linec a Vídeň na Moravu móda štukových dekorací kleneb reprezentačních místností zámeckých sídel, záhy našla uplatnění právě na liechtensteinských Valticích. Liechtensteinové se tedy podobali těm kulturním mecenášům, kteří reprezentovali krok po kroku se projevující proměnu od pozdní renesance k baroknímu manýrismu. Podobně, jako třeba kardinál Dietrichstein (např. v různých křídlech jeho paláce v Brně) či Rombaldo Collalto (v Brtnici). Podobně jako oni, byl i Karel z Liechtensteina ještě vychován v estetických kriteriích pozdní renesance a manýrismu a v uvedených formách byly postaveny i zámky, v nichž před Bílou horou žil a které po Bílé hoře získával v konfiskacích. Nabízí se srovnání i s dalšími významnými představiteli generace přechodného období, jakými byli například jeho mladší bratr Gundakar z Liechtensteina (Moravský Krumlov, Uherský Ostroh), Jan z Rottalu (Holešov), Jan Křtitel z Verdenberga (Náměšť nad Oslavou), Michael Adolf z Althannu (Jaroslavice), František z Magnis (Strážnice) nebo Lev Vilém z Kounic (Slavkov). Posléze se postupně prosadily další dvě generace, jež jsou již spjaty s obdobím stabilizace po skončení třicetileté války. První z nich vstupovala do aktivního působení po polovině 17. století a nejproduktivnějšího věku dosáhla v 70. a 60. letech. Následující

generace pak byla svázána s počátkem 18. století. Do moravského kulturního klimatu vnesly vrcholný barok, který nahradil vzrušenou atmosféru manýrismu předchozích desetiletí.

Přesný materiálový záznam o této kulturní proměně a o jejím průběhu na dvoře Karla z Liechtensteina podal Herbert Haupt, který provedl analýzu jeho kulturních počinů a uměleckých sbírek. Zaznamenal jeho stavební aktivity, sochařské sbírky, studium genealogie a literatury, sbírky skla, zlata, stříbra, dřeva, malířské sbírky, aktivity v hudební oblasti, sbírky textilií, hodin, zbraní, cínu, aktivity v oblasti divadla i dalších dvorských festivit. I z tohoto prostého výčtu jasně vyplývá, že Karel z Liechtensteina vytvořil ve Vídni, ve Valticích, i na svých dalších statcích vlastní dvorský okruh, který zároveň ovlivnil situaci v celé zemi. Jedním příkladem za všechny může být moravské působení Filiberta Luchese. Tento císařský dvorský architekt, autor Leopoldova křídla vídeňského Hofburgu, byl pozván k budování některých Liechtensteinových staveb na Moravě. Zároveň začal působit i ve službách dalších moravských velmožů - Rottala, Dietrichsteina, olomouckých biskupů. Od těchto elitních stavebníků a stavitelů rychleji či pomaleji přebírali postupy méně významní stavebníci a stavitelé. Přibližně na základě takového modelu se přetvářel celý regionální kulturní okruh. S utužováním postavení Liechtensteinů u císařského dvora i na svých tradičních i nových statcích tak roste i jejich vliv v této oblasti.

Z Hauptových formulací i z další literatury je zřejmé, že Liechtensteinové i v dalších generacích budovali raně barokní zámky a kostely, pořizovali do nich hodnotnou uměleckou výbavu a věnovali se také nadační činnosti, především ve prospěch církevních institucí. Zadávali práce předním architektům a umělcům, jakými byli v na počátku Andrea Erna, Giovanni Giacomo Tencalla, Filiberto Luchese, později třeba i Johann Bernhard Fischer z Erlachu Antonio Beduzzi nebo Domenico Martinelli. Vše zcela samozřejmě směřovalo k posílení jejich vlastní reprezentace. Liechtensteinové tyto počiny navíc prováděli již v době, kdy někteří další významní šlechtici ještě vyčkávali na poválečnou stabilizaci a činili tak v nejvyšší kvalitě. Bylo by samozřejmě možno jmenovat celou řadu děl i umělců, kteří pro Liechtensteiny pracovali. Týká se to například úpravy Bučovic, včetně osazení manýristické kašny od Pietra Materny podle návrhu Giovanni Giacoma Tencally. Stejně tak se to týká stavebních úprav zámků v Moravském Krumlově, v Uherském Ostrohu, ve Šternberku, v Moravské Třebové, v Tatenici, v Úsově, v Kolštejnu/Branné, v Lanškrouně, v Lednici, ve Valticích i na dalších liechtensteinských panstvích. Liechtensteinové po celou epochu svého kulturního působení navíc nebudovali pouze vlastní zámecká sídla, ale celou řadu dalších staveb, včetně staveb sakrálních. Je to další z důkazů o podílu Liechtensteinů na přenesení vysoké barokní kultury císařského dvora na moravskou půdu. Jen tak zde mohl být vybudován velký knížecí dvůr, jaký až dosud Moravě chyběl.

Téma poslední - dočasnost a věčnost

Přímou souvislost s působením rodu Liechtensteinů na Moravě či obecně v českých zemích má i umístění rodové hrobky pod podlahou poutního chrámu na Vranově u Brna. Tato hrobka v době svého vzniku představovala svého druhu „věčný“ protějšek k „dočasné“ rezidenci ve Valticích a významným způsobem symbolizovala dynastickou tradici Liechtensteinů, jejich sepětí se zemí a zároveň „zvěčnění“ jejich pobytu na moravské půdě. Liechtensteinská hrobka na Vranově ne náhodou vznikla ve sledovaném období první poloviny sedmnáctého století. Dnes se hrobka na Vranově, jakož i pohřební ritus Liechtensteinů opět stává jedním z důležitých badatelských témat, tentokrát nejen jako předmět genealogického a umělecko-historického zkoumání, ale především v kontextu metod historické antropologie.

Původní rodová hrobka Liechtensteinů byla založena Maxmiliánem z Liechtensteina pod podlahou vranovského kostela snad již roku 1622. Tehdy byl vranovský kostel ještě obhospodařován jezuiti.

Příchod paulánů je zaznamenán až k roku 1633. Specifickým ikonografickým pramenem, vysvětlujícím celou okolnost založení zdejšího kláštera, je přibližně o století mladší freska Jana Jiřího Etgense v jedné z místností kláštera, na níž stavitel Andrea Erna seznamuje svého mecenáše s podobou vranovského kostela a kláštera. Freska má historizující charakter, takže např. postavy Maxmiliána z Liechtensteina i Kateřiny z Boskovic jsou oblečeny do kostýmů z počátku 17. století, nikoliv do šatů z doby vzniku fresky. I tato okolnost navozuje komunikaci mezi dvěma důležitými obdobími v dějinách rodu: obdobím první pobělohorské generace a obdobím vrcholného baroka.

V epoše následující těsně po Bílé hoře bylo mezi nejvýznamnějšími velmoži habsburských dědičných zemí zvykem podporovat jeden nebo hned několik řeholních řádů, provádějících protireformaci. Mohl to být některý z řádů tradičních, ještě častěji ovšem šlo o řád nově nebo alespoň relativně nově vzniklý. Tento trend udal sám císař Ferdinand II. a katoličtí šlechtici se panovníka snažili co nejvíce napodobit, někdy i ve výběru konkrétního řádu. Valdštejn tak podporoval kartuziány, Verdenberg barnabity a kapucíny, Kounic dominikány, Dietrichstein piaristy, Karel z Liechtensteina milosrdné bratry. Všichni společně většinou podporovali jezuity. Volba Maxmiliána z Liechtensteina padla na paulány, jejichž vídeňský konvent se těšil bezprostřední oblibě císaře. Od takovéto podpory si velmoži typu Maxmiliána z Liechtensteina slibovali mnohé. Mimo jiné se jim ale mělo dostat zpětné oslavy z pera či štětce některého z řádových představených a umělců. Ještě větší roli ale mělo postarání se o velmožovu duši a tělo - o doprovod na onen svět a „zvěčnění“ památky na tomto světě. V hrobce na Vranově byl přitom pohřben nejen její stavebník Maxmilián, ale i kníže a tehdejší vladař liechtensteinského domu Karel (jemuž byl později vybudován skvělý epitaf také v Opavě - centru jeho knížectví). Tato skutečnost sama vypovídá, že hrobka na Vranově byla hned od počátku chápána jako místo posledního odpočinku celého rodu, nikoliv pouze jedné z jeho větví, a že ji tedy lze s valtickou „světskou“ rezidencí (zahrnující mimo jiné Karlem z Liechtensteina skvostně vystavěný farní kostel, který se také klidně mohl stát rodovou hrobkou) srovnávat oprávněně (na Vranově chybí třetí bratr Gundakar, který zemřel roku 1658 a byl pochován v rakouském Wilfersdorfu).

V průběhu staletí se proměňovala nejen architektonická a výtvarná podoba hrobky, resp. celého klášterního areálu, ale do jisté míry i její charakter jakožto místa sepulkrálního kultu Liechtensteinů. Osudy hrobky a osudy rodu lze přirovnat ke dvěma protínajícím se křivkám. Zakladatel hrobky Maxmilián zemřel bez potomků. Jeho rakev, podobně jako rakev jeho manželky Kateřiny sice v hrobce zaujímají čestná místa, nicméně v dalších generacích již hrobka sloužila jiným větvím rodu. Situace jakoby analogicky odrážela osudy zakladatele habsburské hrobky ve Vídni u kapucínů, císaře Matyáše a jeho manželky Anny Tyrolské. Během barokního období byli v hrobce pochovávaní příslušníci karlovské větve rodu a jejím vymření roku 1722 členové linie gundakarovské, Stavební rekonstrukce a empírová dostavba hrobky počátkem 19. století dala liechtensteinskému pohřebnímu kultu na Vranově novou kontinuitu.

Závěrem

Tento nedlouhý příspěvek si samozřejmě nemohl klást za cíl podat vyčerpávající odpovědi na otázky spojené s působením rodu Liechtensteinů na Moravě v první polovině 17. století. Tím bylo pouze naznačení základních obrysů problematiky. Přesto jej snad lze zakončit obecnou charakteristikou uváděné problematiky: Liechtensteinové sehráli v českých a moravských dějinách bělohorského období nezastupitelnou roli. Byli významnými státními úředníky, velmoži obhospodařujícími rozsáhlé pozemkové majetky, byli významnými činiteli v oblasti kultury. Všechny tyto role hráli ve shodě s obecnými dobovými trendy a paralelně s dalšími důležitými rody habsburských dědičných zemí. Ačkoliv byly na poli bádání o Liechtensteinech v raném novověku především v posledních letech

učiněny značné pokroky, zůstává i v této problematice mnoho otevřených otázek. Ty velmi často souvisí s novými interpretacemi známých skutečností a jejich uváděním do nových souvislostí.

Poděkování:

Za laskavé rady a připomínky děkuji prof. Dr. Thomasi Winkelbauerovi (Vídeň) a Dr. Františku J. Holečkovi, O.M. (Vranov u Brna).

Základní literatura:

Adel im Wandel. Politik - Kultur - Konfession 1500-1700. Rosenberg-Wien 1990.

BECKER, Moritz Alois: Feldsberg in Niederösterreich. Eine historisch-topographische Studie. In: Blätter des Vereins für Niederösterreich. Wien 1886.

BOČEK, Antonín: Přehled knížat a markrabat i jiných nejvyšších důstojníků zemských v Markrabství moravském. Brno 1850.

BRETHOLZ, Bertold: Das Urbar der Liechtensteinischen Herrschaften Nikolsburg, Dürnholz, Lundenburg, Falkenstein, Feldsberg, Rabensburg, Mistelbach, Hagenberg und Gnadendorf aus dem Jahre 1414. In: Sudetendeutsche Geschichtsquellen, 3, Reichenberg - Komotau 1930.

DUBOWY, Anastasius: Der Wallfahrtsort Wranau. Wranau 1929.

EVANS, Robert John Winston: Das Werden der Habsburgermonarchie 1550-1700. Wien-Köln-Graz 1989.

FALKE, Jacob: Geschichte des fürstlichen Hauses Liechtenstein. Wien 1868-1882.

FIDLER, Petr: Architektur der Seicento. Baumeister, Architekten und Bauten des Wiener Hofkreises. Habil. Innsbruck 1990.

HAUPT, Herbert: Fürst Karl I. von Liechtenstein. Oberhofmeister Kaiser Rudolfs II. und Vizekönig von Böhmen. Hofstaat und Sammeltätigkeit. Edition der Quellen aus dem liechtensteinischen Hausarchiv. Textband. Wien-Köln-Graz 1983.

HAUPT, Herbert: Rara sunt cara. Kulturelle Schwertpunkte fürstlicher Lebensstils. In: OBERHAMMER Eveline (Hg.): Der ganzen Welt ein Lob und Spiegel. München 1990, s. 115-137.

HEISS, Gernot: Ihro keiserlichen Mayestät zu Diensten (...) unserer ganzern fürstlichen Familiae aber zur Glori Erziehung und Unterricjt dert Fürsten von Liechtenstein im Zeitalter des Absolutismus. In: OBERHAMMER Eveline (Hg.): Der ganzen Welt ein Lob und Spiegel. München 1990, s. 155-181.

HOFMEISTER, Herbert: Pro conservanda familiae et agnationis dignitate. das liechtensteinische Familien-Fideikommiß als Rechtsgrundlage der Familien- und Vermögenseinheit. In: OBERHAMMER Eveline (Hg.): Der ganzen Welt ein Lob und Spiegel. München 1990.

KIPPES, Erich. Feldsberg und das Haus Liechtenstein im 17. Jahrhundert. Die Gegenreformation im Bereich der fürstlichen Herrschaft. Wien-Köln-Weimar 1996.

KOMLOSY, Andrea – BŮŽEK, Václav – SVÁTEK, František, Kultury na hranici. Waidhofen 1995.

- KRÁL, Adolf Bunny: Liechtensteinská hrobka na Vranově u Brna. VVM, 21, 1969, s. 121-131.
- KRSEK, Ivo - KUDĚLKA, Zdeněk - STEHLÍK, Miloš - VÁLKA, Josef: Umění baroka na Moravě a ve Slezsku. Praha 1996.
- KUDĚLKA, Zdeněk: Architektura 17. století na Moravě. In: Dějiny českého výtvarného umění. II/1. Od počátku renesance do závěru baroka. Praha 1989, s. 278-292.
- LORENZ, Helmut: Nichts Brachtiges kan gemacht werden als das vornehmen Gebeude. Bemerkungen zur Bautätigkeit der Fürsten von Liechtenstein in der Barokzeit. In: OBERHAMMER Eveline (Hg.): Der ganzen Welt ein Lob und Spiegel. München 1990.
- LUDVÍKOVÁ, Miroslava (red.): Poutní místo Vranov. Vranov u Brna 1996.
- LUDVÍKOVÁ, Miroslava: Pauláni na Vranově. In: LUDVÍKOVÁ, Miroslava (red.): Poutní místo Vranov, Vranov u Brna 1996, s. 58-66.
- MATĚJEK, František: Morava ze třicetileté války, Praha 1992.
- MATĚJEK, František: Bílá hora a moravská feudální společnost. ČsČH, 22, 1974, s. 81-104.
- OBERHAMMER Eveline (Hg.): Der ganzen Welt ein Lob und Spiegel. München 1990.
- OBERHAMMER, Eveline: Gesegnet sei dies Band. Eheprojekte, Heiratspakten und Hochzeit im fürstlichen Haus. In: OBERHAMMER Eveline (Hg.): Der ganzen Welt ein Lob und Spiegel. München 1990, s. 182-203.
- OBERHAMMER, Eveline: Viel ansehnliche Stuck und Güeter. Die Entwicklung des fürstlichen Herrschaftbesitzes. In: OBERHAMMER Eveline (Hg.): Der ganzen Welt ein Lob und Spiegel. München 1990, s. 33-45.
- PAPROCKÝ Z HLOHOL, Bartoloměj: Zrcadlo slavného Markrabství moravského. Olomouc 1593. Reprint Ostrava 1993.
- PETRIN, Silvia: Der Verkauf der Herrschaft Nikolsburg im Jahre 1560 ind die Stände von Niederösterreich. Unsere Heimat, 44, s. 129-137.
- PRESS, Volker: Denn der Adel bildet die Grundlage und die Säulen des Staates. Adel im Reuch 1650-1750. In: OBERHAMMER Eveline (Hg.): Der ganzen Welt ein Lob und Spiegel. München 1990, s. 11-32.
- PRESS Volker - WILLOWEIT Dietmar (Hg.), Liechtenstein - Fürstliches Haus und staatliche Ordnung, Vaduz-München-Wien 1987.
- RICHTER, Václav: Filiberto Luchese na Moravě. Ročenka Klubu přátel dějin umění, 1934, s. 27-43.
- RICHTER, Václav - KUDĚLKA, Zdeněk: Die Architektur des 17. und 18. Jahrhundert in Mähren. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, F 16, 21, 1972, s. 91-129.
- SCHMIDT Georg: Das Hausrecht der Fürsten von Liechtenstein. Jahrbuch des historischen Vereins für das Fürstentum Liechtenstein, 78, 1978, s. 1-181.
- SKALECKI, Georg: Deutsche Architektur zur Zeit des Dreißigjährigen Krieges. Der Einfluß Italiens auf das deutsche Bauschaffen. Regensburg 1989.
- SKUTIL, Jan: Rod Liechtensteinů. In: LUDVÍKOVÁ, Miroslava (red.): Poutní místo Vranov. Vranov u Brna 1996, s. 43-49.
- SLOSCHEK, Erich: Lichtenstein. Zeitschrift des Vereines für Geschichte Mährens und Schlesiens, 37, 1935, s. 111-113.

STEKL, Hannes: Ein Fürst hat und Bedarf viel Ausgaben und also viel Intraden. Die Finanzen des Hauses Liechtenstein im 17. Jahrhundert. In: OBERHAMMER Eveline (Hg.): Der ganzen Welt ein Lob und Spiegel. München 1990, s. 64-85.

STLOUKAL, Karel: Karel z Liechtensteina a jeho účast ve vládě Rudolfa II. (1596-1607), ČČH, 18, 1912, s. 21-37, 153-169, 382-434.

VÁLKA, Josef: Česká společnost v 15. - 18. století. I. Předbělohorská doba. II. Bělohorská doba. Společnost a kultura „manýrismu“. Praha 1972 a 1983.

VÁLKA, Josef: Dějiny Moravy II. Reformace, renesance a baroko. Brno 1996.

WILHELM, Gustav: Stammtafel des fürstlichen Hauses Liechtenstein. s.d. et s.l.

WINKELBAUER, Thomas: Karrieristen oder fromme Männer. Adelige Konvertiten zum Katholizismus in den böhmischen und österreichischen Ländern um 1600. In: CHOCHOLÁČ, Bronislav - JAN, Libor - KNOZ, Tomáš (red.): Nový Mars Moravicus. Brno 1999, s. 431-452.

WINKELBAUER, Thomas: Fürst und Fürstendiener. Gundaker von Liechtenstein. Disserttation. Wien 1998.

WINKELBAUER, Thomas: Fürst und Fürstendiener. Gundaker von Liechtenstein, ein österreichischer Aristokrat des konfessionelles Zeitalter. Wien-München 1999.

WINKELBAUER, Thomas: Haklich und der Korruption unterworfen. Die Verwaltung der liechtensteinischen Herrschaften und Güter im 17. und 18. Jahrhundert. In: OBERHAMMER Eveline (Hg.): Der ganzen Welt ein Lob und Spiegel. München 1990, s. 86-114.

WINKELBAUER, Thomas: Lichtenštejnové jako „šlechta neznající hranice“. Náčrt majetkového vývoje pánů a knížat lichtenštejnských v Dolních Rakousích a na Moravě v rámci politických dějin. In: KOMLOSY Andrea - BŮŽEK Václav - SVÁTEK František, Kultury na hranici. Waidhofen 1995, s. 215-222.

WINKELBAUER, Thomas: Representationsstreben, Hofstaat und Hofzeremoniell der Herren bzw. Fürsten von Liechtenstein in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts. In: Život na dvoře posledních Rožmberků. Opera historica, 3, 1993. s. 179-198.

Stať byla publikována jako součást knihy:

KNOZ, TOMÁŠ: Liechtensteinové, Morava a Valtice v 1. polovině 17. století.
In: KORDIOVSKÝ, EMIL (red.): Město Valtice. Valtice 2001, s. 301-315.